

O DEÁN SALUSTIANO PORTELA PAZOS, HISTORIADOR DE GALICIA

Por: Xosé R. Barreiro Fernández

Desde o 21 de outubro de 1930, en que accedeu ao deanato da Catedral de Santiago, ata a súa morte o 3 de maio de 1976, Salustiano Portela Pazos foi o auténtico representante da Igrexa e do clero compostelán. Os arcebispos, personalidades sen arraigo en Santiago, exercían o poder de goberno, pero o poder simbólico tiñao o cabido, e nel, o deán.

Salustiano Portela Pazos paseaba a súa robusta figura polas rúas compostelás enfundado nunha longa sotana (coa cruz de Santiago bordada en encarnado no peito) e co manto aberto, que alongaba aínda máis a súa silueta que remataba nos zapatos coas fibelas de prata. A medida que pasaban os anos, permanecía durante máis tempo no maxestoso pazo do deán (na rúa do Vilar) dedicado á investigación e a escritura. Pero os curiosos sempre o podían contemplar á fronte do cabido na solemne procesión dos domingos, que se celebraba na catedral ao son das chirimías, que sempre nos pareceu música árabe.

Non foi nunca insensible ao reclamo das ideas e das persoas que se impoñían socialmente. Por iso, e como veremos, participou no movemento liderado por León XIII, que tiña a intención de mediar entre os dous polos irreconciliables: o socialismo e o capitalismo liberal. Participou nas Irmandades da Fala, formou parte do Seminario de Estudos Galegos, publicou loas a Franco e, xa militando nun rexo conservadorismo e, sobre todo, na concepción ultratradicional da Igrexa, opúxose (pero sen facer campaña por escrito) á filosofía do concilio Vaticano II.

Non gocei da amizade do Deán, pero tampouco da súa inimidade. Simplemente coincidimos nun tempo histórico. Só me recibiu nunha ocasión, grazas á mediación dunha sobriña súa. Falamos bastantes horas e decateime de que cada un vivía con ideas irreconciliables. Pero, aínda que probablemente el me esquecera, eu seguí lendo as súas obras e aprendendo da súa ecuanimidade como historiador. E todo iso explica que aceptara a invitación para colaborar neste número destacando a súa condición de historiador.

De vivir aínda hoxe, e vendo o derrube da “Igrexa do poder”, que el xa experimentara, sen dúbida pensaría en como foi posible que aquela Igrexa do poder, da riqueza, dos símbolos perdese en tan pouco tempo a supremacía en España e, quizais, o Deán, home

de ideas e honrado, tamén captase que el e os da súa época se equivocaran ao manter unha Igrexa do poder cando o que se requiría era unha Igrexa arrependida, humilde e sufridora.

ETAPAS E OBRAS

Portela Pazos naceu en Rebordelo (Cotobade, Pontevedra) o 6 de agosto de 1877. Estudou no Seminario de Tui e, posteriormente, trasladouse a Santiago onde se licenciou e doutorou en Teoloxía e Dereito Canónico na Universidade Pontificia, vinculada ao Seminario desta diocese. En 1907 exerceu como párroco de Valongo (Cotobade) e no mesmo ano trasladouse a vivir a Santiago ao ser nomeado beneficiado da catedral. En 1913 gaña, por oposición, unha coenxía de Santiago e, finalmente, en 1930 ascende a Deán do Cabido.

En todo este tempo foi nomeado profesor da Universidade Pontificia, cursou a licenciatura da Universidade Civil de Santiago.

Formou parte, entre outras institucións, do Seminario de Estudos Galegos, da Real Academia Galega, da Real Academia Española, do Consello Superior de Investigacións Científicas.

O novo humanismo católico

A morte do Papa Pío IX e a ascensión ao papado de León XIII conduciu a Igrexa a un cambio radical na acción pastoral que se había de empregar ante o problema social. Moi lonxe da filosofía representada polo *Syllabus* de Pío IX, León XIII fomentou coas súas encíclicas, especialmente con *Rerum Novarum*

Casa do Dean en Rebordelo. Foto de Xoan Arco da Vella

(1891), que a Igrexa saíse do seu privilexiado recinto e se mergullase apostolicamente en accións pastorais que tivesen como obxectivo desarmar o socialismo organizado e o liberalismo capitalista, dúas formas que tiñan monopolizada a representación do pobo traballador (obreiros e campesiños) e que estaban enfrontadas entre si filosófica e organizativamente.

A intención do Papa foi de inmediato recollida polo catolicismo alemán, francés, belga e inglés que improvisaron unha acción pastoral que pouco a pouco foi adquirindo formas de asociación apostólica, moi dinámicas e organizadas, constituídas preferentemente por frades e bispos, aínda que no caso de España estes foron bastante insensibles a este tipo de pastoral.

Portela Pazos publica *León XIII y la cuestión social* (Santiago, 1910), *Catecismo Social* (Santiago, 1910), que o obrigou a facer un esforzo extraordinario de organización, porque nas 110 páxinas elabora incluso os regulamentos das distintas sociedades agrarias e de obreiros. Publica tamén un tratado sobre os medios conducentes para mellorar as condicións de traballo das obreiras de Galicia e outro tratado sobre o pensamento social da doutrina de León XIII.

Sen que saibamos a causa, Portela Pazos cortou bruscamente con esta liña pastoral, quizais foi debido á Primeira Guerra Mundial, que parecía denunciar o fracaso desta pastoral incapaz de impedir que tantas organizacións católicas sucumbisen ao reclamo da defensa das vellas unidades nacionais.

Como dixemos, Portela Pazos retírase desta fronte apostólica e, pasados algúns anos, retorna como historiador de temática allea á súa vocación se exceptuamos *O cañón de pau*, unha das súas primeiras obras e da que logo falaremos.

Obras históricas

A primeira obra histórica que publicou foi *O cañón de pau*, que en realidade é unha homenaxe á vila de Cotobade e a outras próximas que loitaron contra as tropas francesas. Carecendo de armas fabricaron chuzos de ferro “y construyeron cañones con troncos de árboles ahuecados y

protegidos con abrazaderas de hierro” (relación de dez veciños ao concluír a guerra), tamén colocaban olas de barro bronceadas simulando canóns na costa de Laxinde para atraer a atención dos franceses e matalos ao estar apostados os veciños e caer sobre os soldados. Grazas a estas estratagemas defenderon os exércitos regulares de españois escondidos e causaban terror e espanto sobre os franceses. O libro é unha homenaxe aos veciños que o perderon case todo e que foron brutalmente asasinados e queimados vivos. Pasado o tempo aínda se conservaban algúns destes canóns de madeira que Portela Pazos logrou fotografar.

Cando a partir de 1920 empezou a investigar sobre a historia das institucións eclesiásticas galegas, Portela Pazos, que en tema de historia era autodidacta, colleu a estela de López Ferreiro, asumiu os seus principios metodolóxicos e proseguíu o tipo de historia local do ilustre mestre, reducindo a súa investigación á Igrexa de Santiago e ampliando a temática xacobeá.

Temos que destacar, en primeiro lugar, a súa magna obra *Decanologio de la S.A.M. Iglesia Catedral de Santiago de Compostela*, iniciada en tempos de Xelmírez e que chega ata el, é dicir, ata 1945, ano en que a publica. Son 615 páxinas que con todo merecemento deben situarse como o tomo 11 da *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, de López Ferreiro.

As *Anotaciones al Tumbo A de la Catedral de Santiago* (1949) é unha obra de extraordinaria precisión, fundamental para quen queira coñecer as sinaturas e producións desta magna obra, que recentemente mans criminais roubaron, reintegrándose despois de que a policía recuperara a xoia medieval.

No ano 1957 publicou *Galicia en tiempo de los Fonsecas*, unha obra fundamental para coñecer a historia galega entre 1460 e 1524. Foi un período sempre moi confuso pola simultaneidade de acontecementos. Os arcebispos Fonseca, a chegada dos Reis Católicos a Galicia, o tránsito e morte de Pedro Madruga e a aparición de novas institucións (Real Audiencia, o Estudio Vello ou primeira Universidade, a construción do gran Hospital de Santiago, a conclusión dos Irmandiños, a chegada da imprenta etc.), na obra de Portela Pazos clarifícase este turbio proceso histórico.

La guerra de independencia en Galicia (1964). É un título que non se corresponde cos contidos do libro. Trátase, en realidade, da versión que nos dá da Guerra de Independencia a revista de Pardo de Andrade o *Semanario Político*, á que tivo acceso grazas a Matilde Domínguez Sotelo, que residía nun pazo de Leiro (Ribadavia). Pardo de Andrade publicou unha información elaborada por algúns señores que non dubidaron en agrandar os méritos da súa familia,

HOMENAXE A SALUSTIANO PORTELA PAZOS

mesmo prescindindo dunha secuencia cronolóxica dos acontecementos. Aínda que pensara outra cousa, hai varios exemplares desta revista e, en calquera caso, non é unha fonte obxectiva, como poderá descubrir o lector das recentes obras de Osuna e Barreiro Fernández, as dúas sobre a Guerra de Independencia.

Obras menores

Nos anos 50 do século pasado estaba moi alporizado o clero compostelán porque o monxe bieito Pérez de Urbel publicara un artigo sobre "Los orígenes del culto de Santiago en España" no que defendía que con motivo da invasión árabe, moitas comunidades de Castela pasaron a refuxiarse no Norte, moitas en Galicia, e que unha destas comunidades levou consigo algunhas reliquias, entre elas, tamén a de Santiago Apóstolo. Como é natural, desaparecía parte da lenda xacobeá, xa que todo se reducía a un traslado de reliquias.

O Cabido de Santiago, representado por Guerra Campos, Pérez Millán e o Deán reaccionaron coma se se tratase dunha gravísima ofensa porque se derrubaba a tradición do corpo do Apóstolo.

Portela Pazos publica na revista *Arbor* (1953) un artigo de refutación das teses de Pérez de Urbel con ton comedido, non como Pérez Millán, que chegou a dicir que Pérez de Urbel ao escribir estas cousas debía perder a man. Un desexo moi caritativo.

Outros escritos de Portela Pazos foron artigos sobre os tapices da catedral, sobre a orixe en Santiago da festa da Inmaculada, sobre o topónimo Compostela, sobre a orixe da sede iriense etc.

Final

Quero rematar este artigo referíndome a un libriño da súa autoría: *Apuntes para la Historia de la Isla de Ons*. É unha obra rara que só puiden ver nunha ocasión e que lin con paixón porque nela se fala da miña familia. Resulta que D. Didio, non sabemos se dono ou administrador da Illa, era unha persoa moderna, sen dúbida imbuída polas ideas de progreso e que, seguramente era membro do partido radical socialista, polo que imos dicir: visitou un tío meu, que era mestre (e formaba parte deste partido) invitándoo para que pedira a escola da Illa, como así foi. O meu tío Xaquín foi para a Illa e lembro a súa fotografía nalgún semanario de Madrid destacando dunha parte o seu traballo social e doutra a súa gordura, que parecía impresionante.

Cando o meu tío Manuel rematou a carreira no Seminario de Santiago, o irmán meteulle na cabeza que pedira unha capelanía na Illa para levar adiante entre os dous os plans de D. Didio. Así foi. Cheguei, pois, a ter

dous tíos, un crego e outro mestre destacados na Illa. De neno aínda lembro as fotos que lle enviaban aos meus avós desde alí.

Por razóns políticas entraron en conflito os dous irmáns e o crego pasou a Beluso como coadxutor. O mestre logo foi procesado no franquismo e suspendido na súa profesión.

O meu tío, o mestre, pasado o tempo, contoume da intención de D. Didio de transferir a súa propiedade ao pobo, para iso quixo antes dotalo de cura e mestre. Tamén me contou que durante a República as chemineas estaban pintadas coa bandeira republicana e cando se produciu o 18 de xullo foi percorrendo as casas dicindo que as pintaran de branco. Quedará aínda nalgunha a vella bandeira? *Relata refero*, digo o que me dixeron e non fixen estudo ningún sobre a Illa. Pero Ons quedou para sempre na memoria familiar.

Casa en ruínas do barrio de Pereiró (Illa de Ons) que en 1975 aínda tiña, na súa cheminea, a bandeira republicana.